

Voorwoord

Gele koolzaadakkers, bloeiende aardappelplanten, wuivende graanhalmen, dijken en wierden, weidevogels en levendige dorpskernen. Groningen en de landbouw zijn onlosmakelijk verbonden als het gaat om een vitaal platteland, de economie, het landschap en de natuur. Nu en in de toekomst. Vandaar dat wij als provincie willen bijdragen aan ontwikkeling van de sector.

Voedsel(productie) en duurzaamheid gaan steeds vanzelfsprekender samen. Steeds meer boeren zijn er mee aan de slag. Steeds minder mensen willen een plofkip op hun bord. Een bedrijf als Heineken noemt duurzame akkerbouw een prachtige uitdaging en Unilever gebruikt alleen nog scharreleieren.

Onze ambitie is om sprongen te maken in verduurzaming: de Groningse landbouw als koploper in de duurzame ontwikkeling in Nederland. Zo hebben wij aangegeven in ons Colledgeakkoord voor de periode 2012-2015.

Voor u ligt de landbouwagenda 2012-2015, een ontwikkelagenda waarin wij onze ambities aangeven. Wij zien deze periode als een eerste sprongetje als opmaat van grote sprongen van verduurzaming in de Groningse landbouw. Ieder bedrijf en iedere keten kan meedoen, ieder binnen mogelijkheden die passen. De een maakt de stap naar biologische landbouw of zelfs naar biologisch-dynamische, de ander gaat aan de slag met verspilling of energiegebruik.

Verduurzamen kan alleen in nauwe samenwerking met de sector, vandaar dat wij momenteel een dialoog voeren met de sector en diverse maatschappelijke partijen om te kijken: wat we met elkaar willen bereiken en hoe we onze ambities kunnen waarmaken. Centrale thema's zijn de schaalproblematiek, duurzaamheid op bedrijfsniveau en in de keten, wederzijds begrip boer-burger, voedsel produceren dichtbij, sociale aspecten van de landbouw (sociale duurzaamheid) en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. We kijken daarbij naar bedrijven naar de keten als geheel. Op basis van de uitkomsten van de dialoog en ook van het nieuwe gemeenschappelijk Landbouwbeleid uit Europa, scherpen wij deze Landbouwagenda aan.

In 2012 werken wij langs vijf ontwikkellijnen

1. Stimuleren en faciliteren van groen innovaties in verduurzaming van de landbouw.
2. Opstellen en sluiten van een Agrodeal Noord Nederland
3. Meer duurzame streekproducten en biologisch voedsel uit Groningen (Regio van de Smaak)
4. Ondersteuning van de ontwikkeling van kennisnetwerken
5. Dialoog over de toekomst van de landbouw, die leidt tot een Groningse visie over wat we willen bereiken en daaraan gekoppeld hoe we dit vertalen in concrete acties

Dit jaar is een jaar van met elkaar denken over de toekomst en tegelijk aan de slag met enkele concrete projecten. Want de toekomst van de landbouw begint vandaag. Daarbij we geven de ruimte om te kunnen blijven inspelen op de inzichten van morgen.

1 Inleiding

Groningen is een echte landbouwprovincie. In onze provincie zijn grote marktspelers in de agrofoodsector sterk geworteld. Denk aan AVEBE, de Suikerunie en Royal Friesland Campina. Daarmee blijkt ook meteen de verwevenheid van de landbouw en de industrie in Groningen. De basis voor deze sterke positie wordt gelegd door agrarische ondernemers en producenten die zich dagelijks inspannen om kwaliteitsproducten te leveren, van aardappelen, bieten, graan en zuivel voor de wereldmarkt, maar ook kleinschalige streekproducten voor de boerderijwinkels. Landbouw is niet alleen belangrijk voor onze economie, maar ook bepalend voor ons landschap en daarmee voor de vitaliteit van ons platteland. De kracht en potentie voor verdere ontwikkeling van de landbouw in deze provincie ligt vooral in het innovatief, duurzaam en omgevingsgericht produceren.

Toch zien wij dat de relatie tussen de *gangbare* landbouw en zijn omgeving meer en meer onder druk komt. Wij zien een algemene dalende maatschappelijke acceptatie van de huidige landbouwpraktijk, in Nederland als geheel, maar ook in onze provincie. Moderne, intensieve, grootschalige landbouw zet de biodiversiteit steeds meer onder druk, een hoog antibioticagebruik in de veehouderij brengt gezondheidsrisico's met zich mee voor mens en dier, een toenemende intensiteit van landbouwverkeer heeft een negatief effect op de verkeersveiligheid, en in het algemeen lijkt de landbouw steeds verder van de burger af te staan. Vanuit diverse hoeken - Europa, de, maatschappelijke organisaties, de agrarische sector zelf, vanuit ons coalitieakkoord en vanuit uw Staten wordt een duidelijk signaal afgegeven: het moet anders met de landbouw, het moet duurzamer!

Wij willen dat onze provincie koploper wordt in het verder duurzaam ontwikkelen van de landbouw. Waarom? Om zo tot een duurzame relatie tussen de landbouw en zijn omgeving te komen. Om de koploperspositie te bereiken zijn kwaliteitsprongen nodig. Dit kan binnen ieder bedrijf en binnen de gehele keten, op een manier die bij het bedrijf of een keten past. De een maakt stappen richting biologische landbouw, de ander gaat besparen in watergebruik of voorkomt verspilling van productie of meststoffen.

Duurzaamheid gaat echter niet alleen over ecologie. Een duurzame landbouw beschouwen wij als een landbouw waarin voldoende inkomen verdiend kan worden voor primaire ondernemers, een sector die goed (ruimtelijk) is ingepast in zijn omgeving, meer oog heeft voor de gezondheid en welzijn van mens en dier, die niet schadelijk is voor natuur en milieu, die werkgelegenheid levert en een belangrijke bijdrage levert aan de leefbaarheid van het platteland.

Hoe uitvoering geven aan onze ambitie om koploper te worden te worden in de duurzame ontwikkeling staat centraal in deze landbouwagenda. Duurzame toekomst van de landbouw is het centrale thema van de dialoog met de sector, natuur- en milieuorganisaties en andere belanghebbenden die wij dit jaar voeren. Wij verwachten dat uit de dialoog goede handvaten komen, goede bouwstenen voor onze visie met bijbehorend handelingsperspectief hoe te komen tot een duurzame landbouw.

Voor de dialoog en voor ons landbouwbeleid in het algemeen gelden wel een drietal kaders. Allereerst dient het ten dienste te staan aan de duurzame ontwikkeling van de landbouw. Wij willen geen ruimte bieden aan agrarische ondernemers die zich niet op een duurzamere manier willen ontwikkelen. Ten tweede is bestaand beleid het uitgangspunt, ook met betrekking tot intensieve veehouderij en schaalgrootte van bedrijven. Dit beleid is verwoord in het coalitieakkoord, in het Provinciaal Omgevingsplan (POP) en in de ontwerp Partiele Herziening Omgevingsverordening 2012 (POV). Dat laat echter onverlet dat uit de dialoog voorstellen kunnen komen voor aanpassingen van het bestaande beleid die wij mogelijk overnemen, mits dit ten dienste staat van de duurzame ontwikkeling van de sector. Ten derde en wellicht ten overvloede: in de dialoog zullen – naast het centrale thema 'duurzame ontwikkeling' – onder andere de deelthema's landschappelijke inpassing, schaalgrootte, volksgezondheid, dierenwelzijn, landbouwverkeer, biodiversiteit en relatie boer-burger aan de orde komen.

Innovatieve ondernemers

Ondernemers die innoveren zijn cruciaal voor een dynamische sector. De landbouwsector in Groningen zal grote stappen richting verduurzaming moeten maken. De kennis, ervaring en potentie tot innoveren van primaire producenten vormen daarbij de basis.

Tegelijkertijd onderkennen wij dat de transitieopgave richting een duurzame landbouw voor bepaalde sectoren, zoals de zetmeelaardappelteelt, groot is. De ketenpartijen zullen daar hard aan moeten werken. Wij willen hen daarbij faciliteren.

De provincie sluit met deze ontwikkelingsrichting direct aan bij het EU-beleid, want ook Brussel geeft aan dat verduurzamen noodzakelijk is om te kunnen blijven produceren. Dat biedt ook perspectief als het gaat om andere vormen van financiering van de benodigde activiteiten.

Integrale ontwikkeling

De landbouw is voor dit college, ook in relatie tot andere beleidsterreinen, zoals ruimtelijke ordening, natuurbeheer en plattelandsontwikkeling, een belangrijke sector. Wij hechten aan een blijvende duurzame ontwikkeling van de agrosector, waarbij bedrijven goed zijn ingepast in hun omgeving, de boeren zich het beheer van landschap en natuur eigen maken en waarbij ketens worden verkort en gesloten en de ondernemers hun inkomen zeker weten.

De Landbouwagonde 2012-2015 is bedoeld om verschillende actielijnen voor verduurzaming bij elkaar te brengen. Wij willen hier de onderlinge verbanden tussen die lijnen aangeven, maar ook de relaties die er liggen tussen de (verduurzaming van) de landbouw en andere thema's in het Provinciale, Nationale en Europese beleid. Wij willen dit doen aan de hand van een duidelijk handelingsperspectief, waaraan concrete acties zijn verbonden.

Daar waar handelingsperspectief ontbreekt, bijvoorbeeld omdat dit Europees wordt bepaald, stelt de provincie zich terughoudend op of beperkt zich tot lobbyactiviteiten.

1.1 Ontwikkelagenda

Zowel praktisch als beleidsmatig is de sector volop in ontwikkeling.

In het voorjaar van 2012 zijn wij een dialoog over de toekomst van de landbouw gestart met deelnemers uit de landbouw, maatschappelijke organisaties en andere belanghebbenden. Deze dialoog zal in de eerste helft van 2013 leiden tot een uitgewerkte visie op de toekomst van de landbouw in Groningen op de middellange termijn.

In de loop van 2013 zal ook het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) worden vernieuwd. Ook die ontwikkeling zal van grote invloed zijn op de (mogelijke) ontwikkelingen in de landbouw in Groningen.

Verschillende actielijnen die in deze Landbouwagonde worden uitgezet, kunnen nader worden ingevuld in concrete projecten, naar aanleiding van de uitkomsten van de dialoog en de ontwikkelingen in het GLB. Daarbij willen wij de focus vooral leggen op innovatieve, vergroenende projecten en activiteiten die leiden tot omschakeling van gangbare naar duurzame(re) landbouw.

De Landbouwagonde die nu voorligt is een ontwikkelagenda die in de loop van de komende jaren verder wordt ingevuld met handelingsperspectieven, die op hun beurt weer leiden tot concrete projecten.

2 De provincie als....

2.1 Regulerende instantie

Wettelijk gezien speelt de provincie een beperkte rol in het beleidsveld. Alleen wanneer het gaat om ruimtelijke kwesties rond schaal en inpassing in het landschap is er een duidelijke wettelijke taak. De schaalgrootte van bedrijven is een thema in de dialoog over de toekomst van de landbouw. Dit kan leiden tot aanpassing van ons (ruimtelijk) beleid. Eén van de discussiepunten bij dit thema is in hoeverre ruimtelijk beleid de verduurzaming kan faciliteren.

Keukentafelgesprekken over de landschappelijke inpassing van uitbreidingsplannen spelen wat ons betreft een belangrijke rol bij het bepalen van die passende schaal.

2.2 Aanjager en stimulator van verduurzaming

Wij zien het als een belangrijke taak om de primaire sector te ondersteunen bij de ontwikkeling van initiatieven die leiden tot grote stappen in duurzaamheid en die een voorbeeld kunnen vormen voor anderen. Wij willen daarin nadrukkelijk de rol van aanjager op ons nemen. Daarbij moet de samenhang tussen beleidsvelden goed in het oog gehouden worden.

Bij de ontwikkeling van projecten hechten wij aan ketengerichte aanpak. Dergelijke samenwerkingverbanden kunnen de 'marktmacht' van primaire producenten vergroten en bijvoorbeeld leiden tot een eerlijker prijs voor producten. Dit is van groot belang voor een gezonde, duurzame ontwikkeling van de sector.

2.3 Intermediair

Wij menen verder dat er een taak voor de provincie ligt in de 'vertaling' van Europees- en Rijksbeleid naar de situatie in Groningen. Dat houdt ook in dat wij een signalerende functie willen vervullen bij de ontwikkeling van nieuw beleid op deze niveaus. Die functie nemen wij op ons, zowel richting de makers van het beleid, als richting degenen op wie het beleid zich richt.

Met lobbyactiviteiten in Den Haag en in Brussel brengen wij de mogelijke kansen die in Groningen ontstaan door beleidsontwikkelingen onder de aandacht en proberen wij eventuele problemen waar mogelijk te voorkomen.

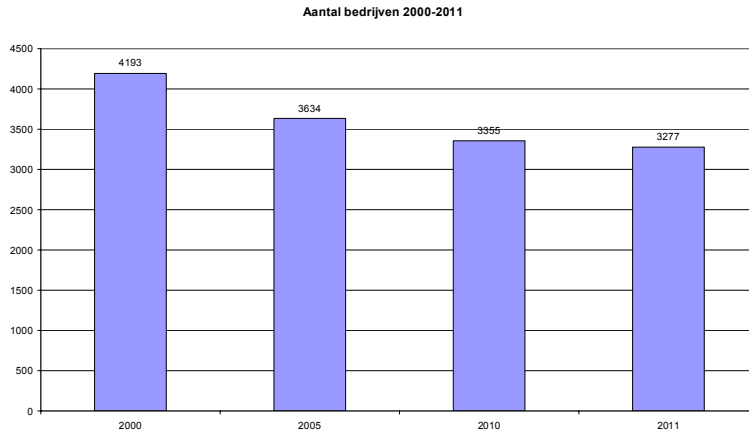
Bij onze rol als intermediair hoort in ieder geval ook de taak om budgetten die op Rijks- en Europees niveau beschikbaar zijn of komen, zoals de middelen voor het Topsectorenbeleid en middelen uit het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de EU (GLB), zo goed mogelijk te benutten.

De hierboven beschreven rollen sluiten aan bij de rollen zoals die in het POP 2009-2013 zijn beschreven.

3 Landbouwkundige ontwikkelingen en trends

Minder bedrijven, grotere bedrijven

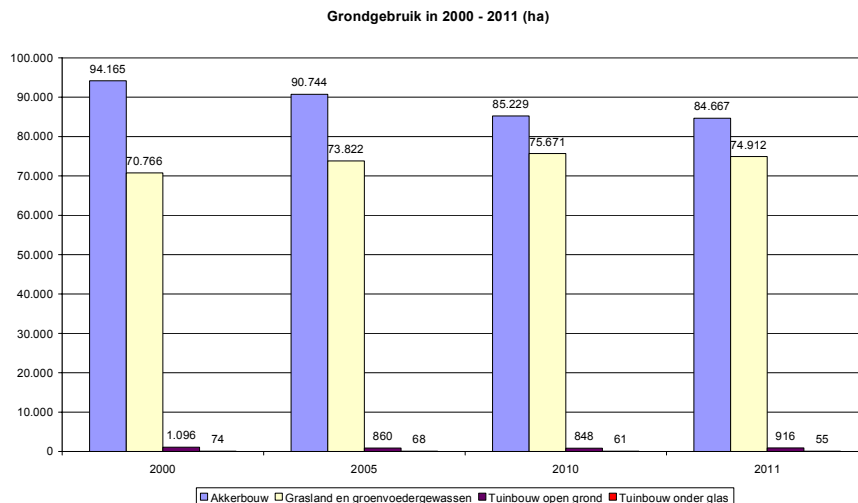
Het aantal landbouwbedrijven in de provincie Groningen daalt met 2 % per jaar, dit lijkt een blijvend dalende trend. In 2000 telde onze provincie nog 4.193 bedrijven, in 2011 nog 3.277.

Ook het areaal cultuurgrond is in de loop van de jaren afgenomen, door onder andere woningbouwprojecten en de ontwikkeling van de EHS. Deze afname is echter minder dan de genoemde 2%. Gevolg hiervan is dat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 10 jaar tijd toegenomen is van 39,6 ha in 2000, tot 49,0 ha in 2011. Inmiddels is in Groningen 12,4% van de bedrijven groter dan 100 ha, 6,8% is zelfs groter dan 130 ha. Hiermee is ongeveer 40% van de landbouwgrond in Groningen in gebruik bij bedrijven die groter zijn dan 100 ha.

Grotendeels akkerbouw, veeveelt groeit

Grootste (agrarische) grondgebruiker in Groningen is nog steeds de akkerbouw, met 52,7% van de cultuurgrond in gebruik. Veeveelt (grasland en voergewassen) gebruikt 46,7% van het beschikbare oppervlak. In de afgelopen jaren is wel een relatieve afname van het akkerbouwareaal en een toename van het areaal grasland en voergewassen te zien. (Glas)tuinbouw is in Groningen nog steeds een zeer kleine sector.

Beperkt doch groeiend deel biologisch

Van de landbouwbedrijven in Groningen is bijna 3% geheel of gedeeltelijk biologisch. Dit is ongeveer gelijk aan het landelijk gemiddelde.

Grotendeels gaat het dan om bedrijven met graasdieren (geiten, schapen, melk- en vleeskoeien). Relatief is de biologische veehouderij in Groningen een grote sector; bijna 75% van de bedrijven, tegen bijna 65% gemiddeld in Nederland.

Het aantal biologische bedrijven is in de afgelopen 10 jaar toegenomen, van 60 naar 80. Ook de totale oppervlakte biologische grond nam in die periode, in tegenstelling tot het areaal landbouwgrond in het algemeen, toe met bijna 50%, van iets meer dan 3000 ha. naar bijna 6000 ha.

In de Monitor Duurzaam Voedsel 2011 (Ministerie van EL&I, juni 2012) wordt een daling van ca. 5% van het areaal gesignaleerd in 2011. Dit is enigszins vertekend door een andere definitie van het begrip biologische landbouw, maar de licht dalende trend is wel duidelijk.

Opvolgingsproblematiek

De totale werkgelegenheid in de landbouw is in Groningen in de afgelopen jaren, tegen de landelijke trend van afname in, licht toegenomen. Ongeveer 3,5% van de beroepsbevolking in Groningen is werkzaam in de landbouw. Ter vergelijking; in de zorg werkt ca. 20%, 16% in de industrie en 14% in de handel.

Veel landbouwbedrijven in Groningen worden geleid door oudere boeren; ongeveer 46% van de bedrijfshoofden is 57 jaar of ouder. Samen hebben zij ca. 39% van de landbouwgrond in gebruik. Ruim 71% van deze oudere bedrijfshoofden heeft op dit moment geen opvolger. In potentie betekent dit dat tussen nu en 2020 ca. 30.000 ha. landbouwgrond vrij komt waarvoor nu geen opvolger bekend is.

Verbredingsactiviteiten

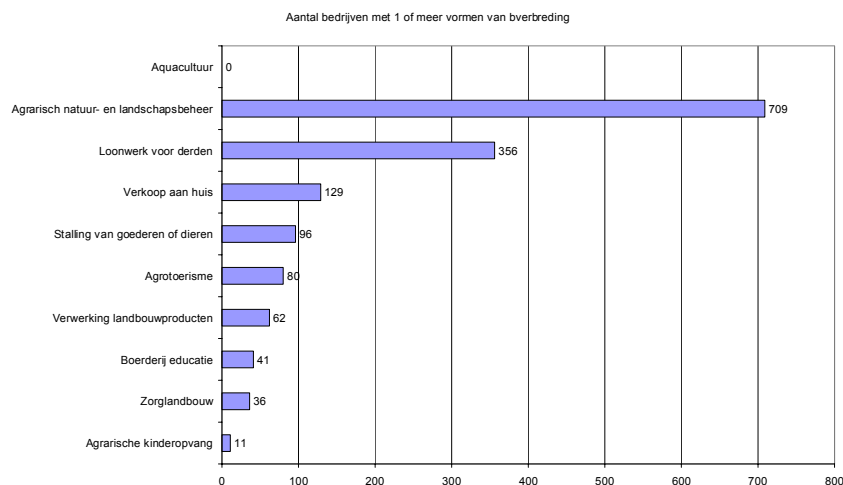
In de periode tussen 1998 en 2011 is het aantal verbredingsactiviteiten in Groningen bijna 3 keer zo groot geworden. Inmiddels zijn er in Groningen 1520 verbredingsbedrijven actief. Dit betekent echter niet dat bijna de helft van de boeren één of andere verbredingsactiviteit heeft; vaak is er sprake van meerdere activiteiten op hetzelfde bedrijf.

Het grootste deel van de verbredingsactiviteiten (bijna de helft) bestaat uit agrarisch natuur- en landschapsbeheer, op korte afstand gevolgd door loonwerk voor derden. De laatste jaren is een duidelijke toename te zien in de zorglandbouw, kinderopvang en educatie.

Landelijk gezien scoort Groningen ruim boven het gemiddelde, met 46,4% van de bedrijven waar verbredingsactiviteiten zijn, tegen een landelijk gemiddelde van 36,0%. Wordt het agrarisch natuurbeheer niet meegerekend, dan gaat het percentage aanzienlijk omlaag (24,7%), maar ook dan is het nog net boven het landelijk gemiddelde (24,2%).

Opvallend is dat Groningen sterk onder het gemiddelde scoort als het gaat om bedrijven die het grootste deel van hun opbrengst uit verbreding halen. Landelijk gezien is dit 13% van de bedrijven. In Groningen haalt 7% van de boeren meer dan 50% van de opbrengst uit verbreding. Dat is overigens vergelijkbaar met de resultaten in Friesland (ook 7%) en aanzienlijk lager dan in Drenthe (11%).

Veel van de activiteiten op het gebied van verbreding van de landbouw kunnen onder de noemer duurzame ontwikkeling van de landbouw worden gevat, onder andere ook omdat ze een bredere economische basis opleveren voor de bedrijven.

Veel bedrijven produceren energie op het eigen erf. Meestal gebeurt dat voor eigen gebruik. Ca. 21% van de energieproducerende bedrijven doet dat (ook) voor derden. Energieproductie gebeurt grotendeels op melkveebedrijven, met toepassing van WKK-installaties (warmtepompen).

Vooraf in open cultuurland speelt de landbouwkundige ontwikkeling een belangrijke rol in het reilen en zeilen van natuur en landschap (bron: Toestand van Natuur en landschap in de Provincie Groningen 2010). Zo heeft een verschuiving van akkerbouw naar veeteelt belangrijke gevolgen voor de vogelpopulaties in een gebied. Met name in akkerbouwgebieden heeft beheer, vaak in de vorm van akkerranden, een positieve invloed gehad op vogelpopulaties. Met inzaaien van gevarieerde akkerranden wordt ook de variatie in vegetatie in dergelijke gebieden groter.

Meer variatie in gewassen betekent over het algemeen meer biodiversiteit, zowel wanneer het wordt binnengebracht (andere gewassen, ingezaaide randen) als spontaan (dier- en vogelpopulaties, die ook weer andere zaden mee kunnen brengen).

4 De Landbouwagonde 2012-2015

Belangrijk voor de komende jaren is dat er concrete dingen moeten gebeuren om verdere verduurzaming van de landbouw te bereiken. Wij verbinden daaraan vijf actielijnen:

1. Stimuleren en zo nodig faciliteren van innoverende initiatieven in verdere verduurzaming van de landbouw. Kwaliteitssprongen richting verduurzaming
2. Stimulering duurzame streekproducten en biologisch voedsel (Regio van de Smaak)
3. Ondersteuning van ontwikkeling kennisnetwerken
4. Ontwikkelen van Agroleal Noord Nederland
5. Dialoog over de toekomst van de landbouw, die leidt tot een Groningse visie en daaraan gekoppeld concrete acties

4.1 Kwaliteitssprongen richting verduurzaming

De sprinters en het peloton

In de afgelopen jaren hebben wij een groep ondernemers gezien (voorbeelden...) die met veel innovatiekracht concrete stappen wil zetten richting duurzame landbouw, te denken valt dan aan energieproductie op het bedrijf en nieuwe manieren om producten te be- en verwerken, zowel op het bedrijf als verderop in de keten. Zij vormen een voorhoede, die een voorbeeld kan zijn voor anderen. Wij willen deze voorlopers ondersteunen bij de verspreiding van de kennis die zij hebben opgedaan en hen helpen om hun voorsprong verder uit te bouwen en innovatief bezig te blijven. Zij kunnen daarmee een middengroep van ondernemers die nu voor belangrijke bedrijfskeuzes staan inspireren.

Wij willen ons in het beleid voor duurzame landbouw concentreren op de vergroening van de landbouw, in relatie tot innovaties die plaats (kunnen) vinden en op de omschakeling van de nu gangbare landbouw naar duurzame(re) vormen van akkerbouw, tuinbouw en veeteelt. Wij zoeken daarbij ook nadrukkelijk naar de aansluiting op activiteiten in de rest van de keten, maatschappelijke trends zoals de activiteiten van de levensmiddelenindustrie om geen 'plofkippen', 'legbatterij-eieren' en 'kiloknallers' meer te accepteren.

Duurzame Glastuinbouw

In ons coalitieakkoord is de duurzame ontwikkeling van het glastuinbouwgebied in de Eemshaven genoemd. De bestemmingsplanprocedure bevindt zich in een afrondende fase.

In de acquisitiefase voor dit gebied moet duidelijk gemaakt worden dat een duurzame bedrijfsvoering een belangrijke vestigingsvoorwaarde is. Dat betekent aan de andere kant ook dat de fysieke infrastructuur aanwezig moet zijn om bijvoorbeeld gebruik te maken van restwarmte en CO2 vanuit de, deels nieuw te bouwen, energiecentrales en te vestigen datacenters. We kijken naar landschappelijke inpassing.

Budget

In het coalitieakkoord is tot en met 2015 jaarlijks € 250.000,- vrijgemaakt voor de innovatieve kwaliteitssprongen. In eerste instantie zal dit geld deels gebruikt worden voor de dialoog met de landbouw en de ontwikkeling van een visie op de toekomst van de landbouw in Groningen. Daarnaast is het de bedoeling om hieruit jaarlijks een klein aantal projecten te financieren, die een rol (kunnen) krijgen als boegbeeld voor de verduurzaming, de zogenaamde 'ster'-projecten.

Focus daarbij ligt op projecten die bijdragen aan vergroening van de landbouw en aan de echte kwaliteitssprongen in de landbouw. Activiteiten die te maken hebben met verbrede landbouw dragen ook bij aan de verduurzaming, maar kunnen vaak ook via andere bronnen (mede) worden gefinancierd.

Begin 2013 wordt de besteding van dit geld, mede op basis van de visie op de toekomst van de landbouw, verder ingevuld.

4.2 Stimulering duurzame streekproducten en biologische sector (Regio van de Smaak)

In 2011 is de stad Groningen Hoofdstad van de Smaak geweest. In de activiteiten lag de nadruk op streekproducten en lokaal voedsel. De gemeente Groningen en een aantal regio's in onze provincie hebben het onderwerp lokaal voedsel in de afgelopen jaren opgepakt als manier om verschillende beleidsterreinen aan elkaar te verbinden en integraal te komen tot verduurzaming.

Wij willen de provincie Groningen in de komende jaren op de kaart zetten als 'Regio van de Smaak', vooral om de productie en de omzet van duurzame (biologische) streekproducten te stimuleren. Productie voor de lokale markt kan een belangrijke bijdrage leveren aan de verduurzaming, bijvoorbeeld doordat transportlijnen korter worden, maar ook omdat geldstromen binnen de eigen regio blijven.

Budget

Ook voor de ontwikkeling van Groningen als Regio van de Smaak is tot 2015 € 250.000,- per jaar beschikbaar gesteld. Nadere uitwerking van de doelstellingen van de Regio van de Smaak, de rol van de provincie daarin en de besteding van de beschikbare budgetten vindt plaats in een apart activiteitenprogramma.

Voor dezelfde periode voor het neerzetten van Groningen als Regio van de Smaak. De inzet van dit extra geld wordt in een apart programma nader uitgewerkt.

4.3 Ondersteuning van ontwikkeling kennisnetwerken

De landbouw in Nederland heeft een grote traditie op het gebied van kennisuitwisseling tussen ondernemers. Van oudsher vormen kennisnetwerken een belangrijke bron van informatie en ook voor de verduurzaming van de bedrijfsvoering kan dit gelden. In Groningen zijn op dit moment onder andere kennisnetwerken actief op het gebied van de pootaardappelteelt (Pootaardappelacademie), de akkerbouw (KANON), de melkveehouderij (Melkveeacademie) en de biologische sector (BIOWAD). In al deze netwerken komt ook de verduurzaming van de bedrijfsvoering nadrukkelijk aan de orde.

Voor de middengroep van ondernemers die in de komende jaren voor belangrijke bedrijfskeuzes komt te staan, kunnen de innoverende koplopers een belangrijke bron van inspiratie, kennis en ervaring zijn.

De kennisnetwerken van boeren, productschappen en kennisinstellingen kunnen hen ondersteunen om keuzes afgewogen te maken en de bedrijfsvoering verder te verduurzamen. Wij vragen van de koplopers om ons daarbij te helpen door als ambassadeurs richting de 'middengroep' op te treden. Wij willen bestaande en nieuwe kennisnetwerken gericht op de verduurzaming van de bedrijfsvoering de komende jaren (financieel) ondersteunen vanuit het budget voor innovatieve kwaliteitssprongen.

In de kennisnetwerken moet naast aandacht voor technologische innovaties aandacht zijn voor verbreding van de landbouwpraktijk. In de afgelopen jaren is de verbreding van de landbouw vooral in het agrarisch natuurbeheer tot ontwikkeling gekomen, maar er is ruimte voor meer activiteiten, onder andere op het gebied van zorg en recreatie en toerisme. Deels wordt die ontwikkeling gesteund vanuit de plannen voor het nieuwe Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (maatschappelijke diensten).

4.4 Agrodeal Noord Nederland

Om beter gebruik te kunnen maken van de (financiële) mogelijkheden van het GLB, de Europese fondsen en het topsectorenbeleid en een kader te bieden voor de effectieve inzet van provinciale cofinanciering en private (onderzoeks)gelden, willen de drie Noordelijke provincies, samen met het ministerie van EL&I, komen tot een Agrodeal Noord-Nederland. Daarmee denken wij vanuit Noord-Nederland een forse bijdrage te kunnen leveren aan het behalen van de EU2020-doelen en tegelijk koploper blijven in de duurzame ontwikkeling van de sector.

Deze Agrodeal kan dienen als paraplu voor echt innovatieve projecten, waarin ketens worden gesloten en de samenhang binnen ketens groter wordt. Binnen sterke, samenhangende ketens

kunnen innovaties nog beter op gang komen.

Dit doen we via Noordelijk Overleg Landbouw Gedeputeerden en deeloverleg i.k.v. het Noordelijk Landbouwberaad krijgt dat verder vorm en inhoud. Ook het SNN wordt betrokken, we leggen namelijk een duidelijke link met de clustervorming in het kader van topsectoren Agrofood en Biobase economy.

Het sluiten van ketens is een verantwoordelijkheid van zowel de grotere bedrijven als het MKB. Wij willen daarom voor de Agrodeal samenwerken met zoveel mogelijk partijen uit de sector en verder uit de keten. Ook zullen wij een beroep doen op de NOM en andere maatschappelijke organisaties.

In de Agrodeal willen wij langs vier sporen komen tot een duurzame landbouw:

- Projecten die leiden tot een kwaliteitssprong in de landbouw
- Ontwikkeling richting de Biobased Economy (BBE)
- Kennisuitwisseling met andere landen, waaronder minder ontwikkelde landen, op het gebied van duurzaam en klimaatbestendig produceren, agrofood en BBE
- Ketengerichte aanpak, onder andere in de agrofood en energiegerelateerde activiteiten.

4.5 Dialoog over de toekomst van de landbouw

Vanaf medio 2012 organiseren wij een dialoog over de toekomst van de landbouw in Groningen. In dit dialoogproces worden de landbouw, natuur- en milieuorganisaties en andere stakeholders betrokken. De dialoog bestaat uit twee fasen: een **verkenningfase** en een **visievormende fase**.

Cruciaal onderdeel van de verkenningfase zijn de gesprekken tussen stakeholders (landbouwers, vertegenwoordigers uit natuur- en milieuorganisaties, experts, andere betrokkenen) over een zestal thema's. Hoewel de aanpak van de thema's onderling verschilt is het resultaat voor elk thema gelijk: een document dat potentiële bouwstenen bevat voor onze visie met een handelingsperspectief ten behoeve van de duurzame ontwikkeling van de landbouw.

Met het presenteren van de bouwstenendocumenten start de visievormende fase. In deze fase, die naar verwachting in het najaar van 2012 en in het voorjaar van 2013 zal plaatsvinden wordt aan de hand van de bouwstenendocumenten een provinciale visie met handelingsperspectief opgesteld.

4.6 Benutten andere fondsen

Over het geheel genomen lopen de sectorale budgetten voor landbouw sterk terug, zowel op provinciaal als op Rijksniveau. Wij willen in de komende tijd kijken hoe wij onze inzet op landbouw zo vorm kunnen geven, dat optimaal gebruik gemaakt kan worden van andere budgetten binnen GLB, EU-fondsen en de Rijksbegroting en de eigen provinciale middelen, om daarmee de mogelijkheden voor het realiseren van innovatie-, duurzaamheids- en vergroeningsdoelstellingen zoveel mogelijk te behouden. Daarbij kan onder andere ook gekeken worden naar het Regiopark Groningen-Assen, LEADER, de Agenda voor de Veenkoloniën en waddenfonds.

Overigens realiseren wij ons dat de druk op deze budgetten groot is en de mogelijkheden om daar gebruik van te maken beperkt zijn.

Verder willen wij kijken of naast subsidies ook andere vormen van financiering mogelijk zijn (fondsvorming, streekrekeningen etc.). Wij hopen daarmee duurzame innovatie een meer structurele plek in de bedrijfsvoering van landbouwbedrijven te kunnen geven. Landbouw is een belangrijke economische sector en als zondanig kunnen relevante projecten in principe ook gebruik maken van EZ-budgetten.

4.7 ... en verder

Naast de genoemde speerpunten zijn er algemene thema's, die over de volle breedte van het beleidsveld van belang zijn of worden:

- **Verbetering van dierenwelzijn**

Bij een duurzame landbouw hoort ook aandacht voor de gezondheid en leefkwaliteit van de dieren die gehouden worden. Wij willen daarom bijvoorbeeld de ontwikkeling van nieuwe, diervriendelijke stalconcepten en de omschakeling naar minder intensieve veehouderij in de

komende jaren verder stimuleren. Bedrijven die kansen zien in omschakeling willen we faciliteren om die kansen zo goed mogelijk te benutten.

- **Meer biologische productie:** De verdere ontwikkeling van de biologische landbouw in Groningen kan een belangrijke rol spelen bij de verduurzaming van de landbouw. Tegelijk realiseren wij ons dat volledige omschakeling naar biologisch niet voor iedereen is weggelegd. In de afgelopen jaren hebben wij een aantal projecten ondersteund waarin biologische en gangbare boeren kennis over hun bedrijfsvoering uitwisselden. Deze kennisnetwerken zijn een kans voor de verduurzaming van de gangbare landbouw en wij willen dergelijke kennisuitwisseling verder stimuleren.
Juist in de biologische sector willen wij ook de samenwerking tussen ondernemers stimuleren. Door de vorming van clusters van biologische bedrijven kunnen bedrijven in verschillende sectoren (akkerbouw, veehouderij) en binnen ketens elkaar versterken. Daarnaast kan clustering ervoor zorgen dat biologische grond behouden blijft voor de biologische sector, ook als er op een bedrijf geen opvolger is en de gronden worden verkocht aan buurbedrijven. Waar mogelijk leggen we een koppeling tussen beheer van natuurgebieden en de biologische bedrijven.
- **Meer jonge boeren en boerinnen:** in de trends van de laatste jaren wordt duidelijk dat ook in de agrarische sector vergrijzing van de beroepsbevolking aan de orde is. In Groningen heeft bijna 72% van de oudere boeren geen opvolger. Tegelijk is het voor jongeren zonder agrarische achtergrond lastig om een bedrijf te beginnen of over te nemen.
Het ontbreken van een opvolger kan ertoe leiden dat ondernemers terughoudend zijn bij het investeren in de duurzaamheid van hun bedrijf. Om de innovatiekracht van de sector te behouden is het van belang om de instroom van jonge ondernemers op peil te houden. Wij willen daarom in samenwerking met anderen, waaronder de agrarische jongerenorganisaties en onderwijsinstellingen, kijken hoe wij daaraan bij kunnen dragen, maar ook wat er nodig is om een familiebedrijf gezond te houden.
- **Minder energie verbruiken, meer energie produceren:** De landbouw is een belangrijke verbruiker van energie. Tegelijk is er binnen de sector ook veel potentie voor het produceren van energie, uit biomassa maar ook uit andere hernieuwbare bronnen. Een deel van deze potentie wordt al benut (zie hoofdstuk 3), maar bij de verdere verduurzaming van de sector spelen het verminderen van het energiegebruik en de mogelijkheden om lokaal energie te produceren een belangrijke rol.
Behalve verduurzaming brengt productie van energie ook een verbreding van de inkomensbasis voor gezinsbedrijven, zonder dat een fysieke uitbreiding van het bedrijf direct noodzakelijk is. Veel van de activiteiten binnen dit onderwerp zijn deels ook ondergebracht in het provinciale energieprogramma. Voor de uitwerking van projecten zullen wij hier dan ook zoveel mogelijk bij aansluiten.
- **Omgaan met klimaatverandering:** boeren zijn in hun bedrijfsvoering erg afhankelijk van de klimaatomstandigheden. Belangrijke uitdagingen voor de komende jaren zijn de vermindering van de CO₂-uitstoot door bedrijven en waar nodig en mogelijk aanpassing van de bedrijfsvoering aan veranderende klimaatomstandigheden. Maatregelen op dit gebied dragen ook bij aan de verduurzaming van de landbouw.
In een deel van de provincie (vooral tegen de Waddenkust) is sprake van verzilting van de grond en het grondwater, onder andere als gevolg van klimaatverandering. In de afgelopen jaren is hier door verschillende instanties onderzoek naar gedaan. Deze kennis moet nu verder worden verspreid en ook in de praktijk toegepast worden.
Maatregelen op het gebied van klimaatverandering en –adaptatie zullen worden gecoördineerd met de activiteiten binnen het programma Klimaatadaptatie.
Op lange termijn is het doel om de landbouw CO₂-neutraal te laten werken.

4.8 Integraal werken

De drie geschetste grote lijnen en de doorsnijdende thema's hebben onderling veel raakvlakken en overlap. Daarnaast zijn er ook sterke verbindingen met andere provinciale beleidsterreinen. Wij willen landbouwgerelateerde projecten in de komende jaren zo veel mogelijk integraal oppakken en laten aansluiten bij de andere beleidsterreinen. Dat houdt in dat we zowel binnen het beleidsveld als naar andere beleidsvelden zoveel mogelijk gebruik willen maken van de raakvlakken en overlappen en zo de aansluiting bij andere beleidsterreinen vorm geven.

Belangrijke raakvlakken liggen in ieder geval op de volgende provinciale beleidsterreinen:

Economie; speerpuntsectoren en innovatie

Om te komen tot een rendabele bedrijfsvoering moeten agrarische ondernemers deels aansluiting zoeken bij activiteiten binnen het economisch beleid van de provincie. Dit beleid is neergelegd in het Economisch Actieprogramma 2012-2015 (EAG).

In dit actieprogramma zijn 3 speerpuntsectoren (energie, lifesciences en healthy ageing en biobased economy en agribusiness) benoemd, die aansluiten bij het landelijke topsectorenbeleid. Daarnaast is het stuwend MKB als beleidsprioriteit aangewezen.

Alle drie de speerpuntsectoren bieden aanknopingspunten voor innovatieve, duurzame ontwikkelingen in de landbouw. Te denken valt dan aan de productie van energie op het boerenerf of van groene grondstoffen, maar ook aan de bijdrage die de agrarische sector kan leveren aan producten voor een gezonde levensstijl. In alle gevallen gaat het om het creëren van extra toegevoegde waarde voor de primaire productie. De sterke punten van de Groningse Agrofoodsector moeten daarbij optimaal worden benut, onder andere door ontwikkelen en versterken van het organiserend vermogen van de sector.

Net als voor andere ondernemers in het MKB is ook voor boeren de groei van hun bedrijf noodzakelijk. Duurzame ontwikkeling van de sector vraagt van ondernemers een keuze voor het creëren van meerwaarde op hun producten; niet primair meer, maar vooral beter produceren. De innovatieve ontwikkelingen die daarmee op gang worden gebracht kunnen vanuit verschillende innovatiefondsen worden ondersteund.

Een belangrijk voorbeeld is de ontwikkeling van de biobased economy (BBE) in verschillende delen van onze provincie. Onder andere in de Veenkoloniën is de verweving tussen landbouw en industrie zo groot, dat dit een bruikbaar fundament vormt voor de BBE (Commissie Rabbinge, 2012). In dat kader wil de Agenda voor de Veenkoloniën onder andere de samenwerking tussen ketens en binnen ketens stimuleren en daarbinnen meerwaarde creëren.

Dierenwelzijn, milieu en gezondheid; beter dan moet

Naar verwachting zal dit in de komende jaren een belangrijk onderdeel worden van de innovaties. In de veehouderij zullen de komende jaren onderwerpen als het verminderen van het antibioticagebruik, natuurlijk gedrag en de leefruimte in stallen veel aandacht krijgen.

Boeren moeten voldoen aan de regels op dit gebied, maar alleen dat is maatschappelijk niet voldoende basis voor een 'license to produce' (Commissie Alders, 2011). De echte innovaties zitten in het streven om meer te doen dan wat volgens de regels moet. Te denken valt dan aan vernieuwende stalconcepten, de stap van intensieve naar grondgebonden veehouderij en akkerbouw met meer aandacht voor bodemgezondheid en watergebruik.

Naar aanleiding van rapporten van de Gezondheidsraad op dit gebied wordt in de loop van 2012 op Rijksniveau het beleid op het gebied van megastallen verder uitgewerkt. Wij houden deze ontwikkelingen scherp in de gaten.

Landschappelijke inpassing en grondgebondenheid; de provincie praat mee over grote bouwblokken

In de Provinciale Omgevingsverordening zijn regels opgenomen over de omvang van bouwblokken en de mogelijke uitbreiding van stallen.

Fysiek zijn er geen grenzen gesteld voor de omvang van een bouwblok, maar wel is geregeld dat de provincie vanaf een oppervlakte van 2 ha met de ondernemer en de gemeente samen overlegt over de landschappelijke inpassing van nieuwe ontwikkelingen (maatwerkbenadering, keukentafelgesprekken). Voor bouwblokken vanaf 3 ha is de provincie ook verantwoordelijk voor het inpassingsplan. Ook in dit kader kan onder andere gekeken worden naar de mogelijkheden voor vernieuwende stalconcepten.

Verder is onder andere door de Agenda voor de Veenkoloniën aangedrongen op experimenteerruimte om nog meer maatwerk te kunnen leveren (Commissie Rabbinge, 2012). De schaalproblematiek is een thema in de dialoog.

Biodiversiteit; meer variatie

In de verbreding van de landbouw is een duidelijke trend naar meer agrarisch natuur- en landschapsbeheer (zie ook hoofdstuk 3). In de praktijk betekent dit onder ander weidevogelbeheer,

maar ook natuurlijk beheer van akker- en slootranden. Een grotere biodiversiteit in de randen is gunstig voor insecten, zoals bijen, maar ook voor andere dieren die op en rond akkers leven. Met activiteiten in dat kader, maar ook met andere manieren van bodembewerking, het planten van andere gewassen en andere maaieregimes kunnen boeren een bijdrage leveren aan de (agrarische) biodiversiteit in onze provincie.

Andere beleidsterreinen

Ook bij veel andere beleidsvelden bestaat een relatie met het landbouwbeleid. Te denken valt dan aan recreatie en toerisme, arbeidsmarktbeleid, krimp en plattelandsontwikkeling. De programma's voor energie en klimaat verdienen hier een speciale vermelding, omdat het doorsnijdende thema energie en klimaat in veel gevallen zal aansluiten bij deze programma's.

Veel van de relaties kunnen leiden tot nieuwe mogelijkheden op het gebied van verduurzaming van de landbouw, vooral als het gaat over het leggen van een nauwere relatie met de directe omgeving van een boerenbedrijf. De kwaliteitssprongen naar duurzaamheid zijn in dit kader minder technisch innovatief van aard en liggen meer op het terrein van netwerkvorming en nieuwe activiteiten (verbreding).

In het kader van de verbrede blik op de landbouw, is het belangrijk om in de komende jaren deze relaties verder te onderzoeken en te versterken. In de lobbytrajecten richting Den Haag en Brussel zien wij veel samenloop van belangen. Wij vinden het belangrijk om zo veel mogelijk te profiteren van de synergie die deze samenloop kan opleveren.

4.9 De provincie als aanjager en stimulator van projecten

Om de rol als aanjager en stimulator goed te kunnen vervullen, moeten wij beschikken over de juiste instrumenten. Belangrijkste daarbij is de vraag of en welke budgetten beschikbaar zijn om initiatiefnemers met een goed idee te ondersteunen in hun innovaties.

Specifieke budgetten

Voor de innovatieve kwaliteitssprongen en voor de ontwikkeling van de Regio van de Smaak zijn tot 2015 specifieke budgetten beschikbaar. In het voorafgaande is hierop verder ingegaan.

Sectoraal budget

Tot 2014 is een (beperkt) sectoraal budget voor landbouw beschikbaar, dat kan worden ingezet voor de (co)financiering van projecten die binnen de doelstellingen van het beleid passen, maar die om andere redenen niet in aanmerking komen voor financiering vanuit de aanvullende budgetten. Te denken valt dan aan kleinere projecten, die niet als 'ster'-project kunnen worden aangemerkt, maar die wel een bijdrage kunnen leveren aan de gestelde doelen.

Andere instrumenten

Naast geld kunnen initiatiefnemers soms ook een zetje in de goede richting gebruiken, bijvoorbeeld door ze in contact te brengen met kennisinstututen of met andere organisaties met specifieke kennis. Wij willen in de komende jaren ons netwerk ook voor dat doel beschikbaar stellen en waar nodig uitbreiden. Daarbij zoeken wij nadrukkelijk de samenwerking met belangenorganisaties, productschappen en kennisinstellingen.

Kaders voor projecten

De verschillende geldstromen hebben ieder hun eigen inhoudelijke kaders voor projecten. Er zijn, los van die specifieke kaders, een aantal algemene uitgangspunten die wij zullen hanteren bij de beoordeling van projecten:

- Projecten moeten 'van onderaf' worden geïnitieerd, dus door de mensen die er uiteindelijk gebruik van zullen gaan maken. Ondernemers, omwonenden en eventueel lokale overheden moeten daarin zoveel mogelijk samenwerken, zodat projecten ook draagvlak krijgen.
- Projecten moeten een zeker handelingsperspectief opleveren, dat wil zeggen dat de resultaten beschikbaar en relevant moeten zijn voor anderen en aanknopingspunten moeten bieden voor (verdere) verduurzaming van de bedrijfsvoering.
- Projecten die vanuit de specifieke budgetten worden gefinancierd moeten in ieder geval als voorbeeld voor anderen kunnen dienen. Ze moeten met een relatief kleine financiële bijdrage een groot perspectief voor ontwikkeling opleveren (ster-projecten). Te denken valt dan aan vernieuwende stalconcepten, verduurzaming van het bodembeheer, activiteiten die leiden tot

omschakeling naar een (meer) biologische bedrijfsvoering en economische activiteiten die een relatie hebben met het oplossen van de krimpproblematiek.

4.10 De provincie als intermediair

Het **Rijksbeleid** richt zich op het behoud van de mondiale koppositie van de Nederlandse landbouw, door gerichte investeringen in innovatie en verduurzaming. De landbouw is daarom aangewezen als belangrijke economische sector, met een speciale positie binnen het economisch beleid.

In het economisch beleid is een aantal topsectoren aangewezen. De primaire landbouw is niet aangewezen als topsector, maar is wel een belangrijk onderdeel in de keten, onder andere voor de topsectoren Agribusiness en Tuinbouw en Agrofood. Daarnaast kan de ontwikkeling van de primaire landbouw bijdragen aan de ontwikkeling van andere topsectoren, zoals Energie en Lifesciences.

Met het topsectorenbeleid wil het Rijk de concurrentiekracht van het bedrijfsleven versterken, door innovatie en samenwerking tussen kennisinstellingen, bedrijfsleven en overheid. Versterking van land- en tuinbouw op nationaal, Europees en mondiaal niveau maakt daarvan een belangrijk onderdeel uit.

Het topsectorenbeleid is voor Groningen verder uitgewerkt in het EAG.

Het **Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB)** wordt vanaf 2014 hervormd. Dit zal een grote impact hebben op de landbouwsector in de Provincie Groningen. Onze verwachting is dat de EU bijdragen in de landbouw gaan leiden tot een duurzame en tevens economisch toekomstgerichte ontwikkeling van de sector, de provincie Groningen wil hierbij een koplopersrol pakken. De hervormingen moeten ervoor zorgen dat het GLB beter aansluit op de EU 2020-doelstellingen van "groene groei". Nederland zet daarbij onder andere in op het onderbrengen van agrarisch natuurbeheer in het GLB. De GLB-pilots die op dit moment in Oost-Groningen lopen moeten mede een basis bieden voor een goede uitvoering van deze inzet.

Het beleid in deze Landbouwagonde draagt naar ons idee bij aan het behalen van de EU 2020-doelstellingen.

Met de verlaging van het totale beschikbare GLB-budget voor Nederland valt een deel van de directe inkomenssteun, onder andere voor zetmeelaardappelen, weg. In het bijzonder voor akkerbouwers in de Veenkoloniën kan dit grote gevolgen hebben.

Een deel van de inspanningen op het gebied van de landbouw in Groningen zal erop gericht zijn om deze gevolgen te beperken. Wij willen boeren helpen om goed op in te spelen op de veranderingen. Ook in dit kader richt het beleid zich op verduurzaming en verbreding van de landbouw.

5 Slotwoord

De landbouw in Groningen heeft mede vorm gegeven aan het landschap, en mede daarom vinden wij de band van agrarische ondernemers met hun omgeving en de verdere duurzame ontwikkeling van bedrijven binnen hun omgeving van belang. Bij de stappen die nog gemaakt moeten worden voor een verdere duurzame ontwikkeling van de landbouw kunnen boeren in Groningen wel een steuntje in de rug gebruiken.

Door de uitvoering van deze landbouwagenda, die ook naar aanleiding van de uitkomsten van de dialoog en de hervormingen van het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid nog verder geconcretiseerd zal worden, menen wij de sector te faciliteren in een echt duurzame ontwikkeling.

Bijlage 1

**LANDBOUWCIJFERS GRONINGEN
2000 - 2011**

Status: definitief

DLG Groningen

11 juni 2012

Colofon

Dit is een uitgave van de DLG Regio Noord in opdracht van de provincie Groningen

Dienst Landelijk Gebied, Postbus 2009, 8918 JA Leeuwarden, tel. 058-2955272

Opdrachtgever

Nynke de Jong, provincie Groningen

Opdrachtnemer

Ernstjan Cornelius, DLG Regio Noord

Samenstelling en redactie

Hans Asjes, DLG Regio Noord

Geo-informatie analyse

Albert Koens, DLG Regio Noord

INHOUD

1. INLEIDING	20
2. WERKWIJZE	20
3. ALGEMENE ONTWIKKELINGEN.....	21
a. Absolute aantallen bedrijven en oppervlakte cultuurgrond	21
b. Verdeling cultuurgrond over de sectoren	23
c. Trends in schaalvergroting en bedrijven > 100 ha	25
d. Opvolgingssituatie.....	26
e. Relatieve economische omvang sector	27
4. Specifieke ontwikkelingen	28
a. Verbreding.....	28
b. Energieproductie op landbouwbedrijven.....	36
c. Biologische landbouw	37

Tabellen en figuren

Tabel 1: Afname aantal agrarische bedrijven in Groningen (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	21
Tabel 2: Verdeling cultuurgrond over de sectoren in 2000 en 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	23
Tabel 3: Bedrijfsoppervlakte verdeling in 2010 (Bron: GIAB 2011; bewerking DLG)	25
Tabel 4: Leeftijdsopbouw (Bron: GIAB 2011 en 2008; bewerking DLG)	26
Tabel 5: Relatieve economische omvang van de landbouwsector uitgedrukt in het aantal banen (Bron: 'LISA', 2012; bewerking DLG).....	27
Tabel 6: Verbredingsactiviteiten landbouw (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	28
Tabel 7: Opbrengst uit verbreding in 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	28
Tabel 8: Energie producerende bedrijven naar hoofdgroep en uitgesplitst naar gebruik (eigen, derden of beide) in 2010.....	36
Tabel 9: verdeling over de verschillende vormen in 2007 (Bron: Landbouwcijfers 2011. LEI)	36
Tabel 10: Biologische bedrijven naar hoofdgroep (GIAB 2000 en 2010; bewerking DLG)	38
Tabel 11: Aandeel biologische bedrijven in 2010 (GIAB 2010; bewerking DLG)	38
Figuur 1: Afname aantallen bedrijven in de provincie Groningen 2000-2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG).....	22
Figuur 2: Staafdiagram verdeling grond over de sectoren	24
Figuur 3: Ontwikkeling vormen van verbreding (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	29
Figuur 4: Vormen van verbreding in 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)	30
Figuur 5: Verbrede landbouw in Groningen in vergelijking met Groningen, Drenthe en Nederland als geheel.....	32
Figuur 6: Verbrede landbouw in Groningen in vergelijking met Groningen, Drenthe en Nederland als geheel(excl. agrarisch natuurbeheer)	34

1. INLEIDING

De provincie werkt aan de opstelling van een nieuwe Landbouwagonde voor de komende jaren. Aan DLG is verzocht hiervoor cijfers aan te leveren die inzicht geven in de trends zoals die zich afgelopen jaren hebben voorgedaan. Het gaat dan onder meer om het aantal bedrijven, de schaalgrootte van bedrijven, de bijdrage die de landbouw levert aan de Groningse economie en in grote lijnen de verdeling van bedrijven over de verschillende sectoren. Verder is het voor de landbouwagonde van belang om (in tekst) te kunnen aangeven welke ontwikkelingen er in de afgelopen jaren zijn geweest. Concreet gaat het om de volgende informatie:

Algemene ontwikkelingen

- Absolute aantallen bedrijven
- Hectares cultuurgrond en verdeling over sectoren
- Trends in schaalvergroting
- Aantal bedrijven > 100 ha (en eventueel < 25 ha)
- Economische omvang van de sector (t.o.v. totale economie in Groningen)
- Opvolgingssituatie

Specifieke ontwikkelingen

De volgende specifieke ontwikkelingen zijn in het kader van de thema's in de Landbouwagonde van belang:

- Biologisch landbouw
- Energieproductie op landbouwbedrijven
- Verbreding van de sector

2. WERKWIJZE

Ter verzameling van de bovenstaande gegevens is geen nieuw onderzoek gedaan maar geput uit bestaande bronnen. De belangrijkste bron is Statline van het Centraal Bureau van de Statistiek (CBS). Deze gegevens zijn ontleend aan de jaarlijkse landbouwtellingen. Voor gegevens over bedrijfsgrootteklassen en de opvolgingssituatie is gebruikgemaakt van het Geografisch Informatiesysteem Agrarische Bedrijven (GIAB). Deze dataset wordt na bewerking aangeleverd door ALTEERRA aan DLG¹ en is eveneens gebaseerd op de landbouwtellingen. Voor gegevens over de verhouding tussen de landbouwsector en andere sectoren is gebruik gemaakt van LISA².

¹ Doordat na aanlevering van de gegevens van de landbouwtellingen aan ALTEERRA ten behoeve van het GIAB- systeem het herstellen van onjuiste ingevulde gegevens doorgaat ontstaan er (kleine) verschillen tussen de GIAB-gegevens en de gegevens ontleend aan Statline.

² LISA is een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. De kerngegevens per vestiging hebben een ruimtelijke component (adresgegevens) en een sociaal-economische component (werkgelegenheid en economische activiteit).

3. ALGEMENE ONTWIKKELINGEN

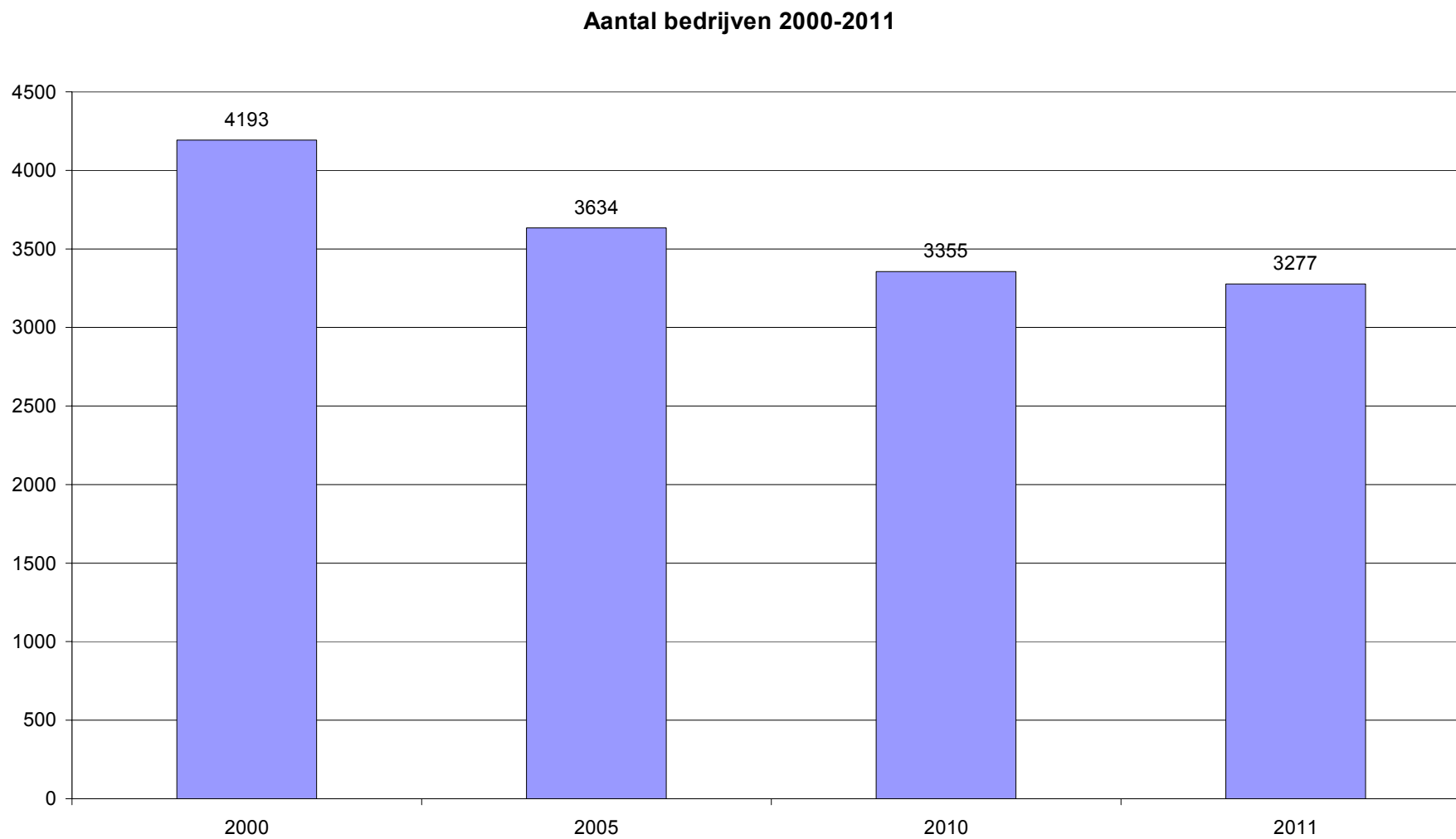
a. Absolute aantallen bedrijven en oppervlakte cultuurgrond

In 2011 waren er volgens de landbouwtelling 3277 landbouwbedrijven (Tabel 1 en figuur 1)). Ten opzichte van 2010 is dat een afname van 916 overeenkomend met 2,0% per jaar. Het areaal cultuurgrond in gebruik bij landbouwbedrijven is met 6400 ha afgenomen. Ter verklaring van deze ontwikkeling moet gedacht worden aan functieveranderingen richting: natuur (EHS), woningbouw (Blauwestad, Meerstad en andere) en infrastructuur. In deze periode is de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toegenomen van 39,6 ha tot 49,0 ha.

Tabel 1: Afname aantal agrarische bedrijven in Groningen (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

Jaar	Aantal bedrijven	Afname aantal (% / jaar)	Opp. cultuurgrond (ha)	Afname opp. (% / jaar)	Gem. oppervlakte (ha)
2000	4193		166.101		39,6
2001	4034	3,8%	164.191	1,2%	40,7
2002	3913	3,0%	166.002	-1,1%	42,4
2003	3752	4,1%	166.222	-0,1%	44,3
2004	3713	1,0%	167.198	-0,6%	45,0
2005	3634	2,1%	165.494	1,0%	45,5
2006	3545	2,4%	163.131	1,4%	46,0
2007	3457	2,5%	162.144	0,6%	46,9
2008	3460	-0,1%	165.340	-2,0%	47,8
2009	3380	2,3%	163.864	0,9%	48,5
2010	3355	0,7%	161.809	1,3%	48,2
2011	3277	2,3%	160.550	0,8%	49,0

Figuur 1: Afname aantallen bedrijven in de provincie Groningen 2000-2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

b. Verdeling cultuurgrond over de sectoren

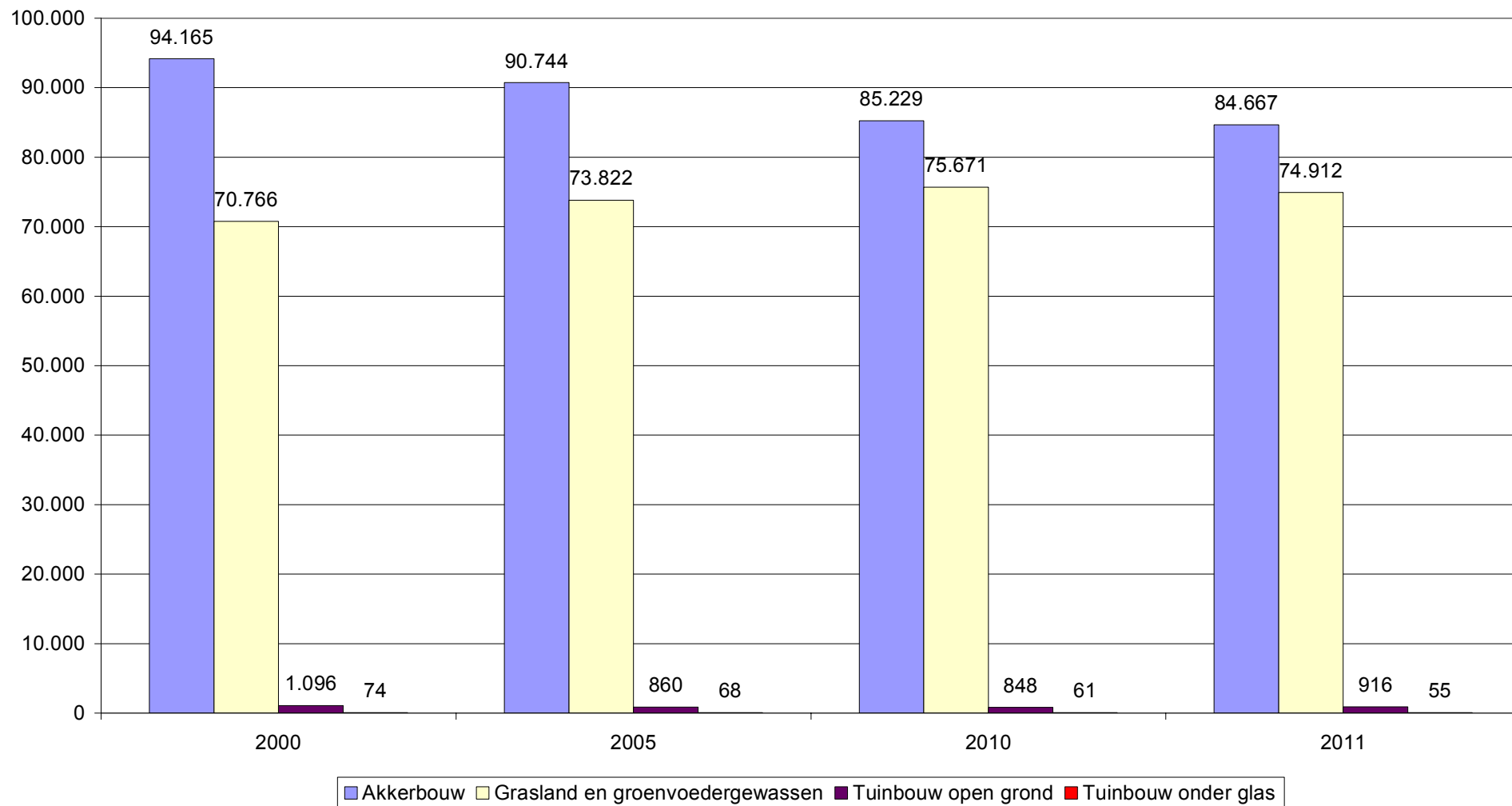
In 2011 was er volgens de landbouwtekening 2011 84.667 ha cultuurgrond in gebruik bij de Groningse landbouwbedrijven (tabel 2). Ten opzichte van 2010 is dat een afname van 916 bedrijven overeenkomend met 2,0% per jaar. Het aandeel akkerbouw is met 52,7% iets hoger dan dat van grasland en groenvoedergewassen (46,7%). Daarnaast is er enige (glas)tuinbouw. Sinds 2000 heeft er verschuiving van akkerbouw naar grasland plaatsgevonden ter grootte van ruim 4000 ha (~4%). Hierbij spelen een rol de oppervlakte-uitbreiding van bestaande melkveebedrijven en de inplaatsing van melkveebedrijven van elders.

Tabel 2: Verdeling cultuurgrond over de sectoren in 2000 en 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

Jaar	Akkerbouw		Grasland en groenvoedergewassen		Tuinbouw open grond		Tuinbouw onder glas		Alle grond (ha)
	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	(ha)	(%)	
2000	94.165	56,7%	70.766	42,6%	1.096	0,7%	74	0,0%	166.101
2001	92.949	56,6%	70.090	42,7%	1.088	0,7%	64	0,0%	164.191
2002	93.403	56,3%	71.289	42,9%	1.243	0,7%	67	0,0%	166.002
2003	92.330	55,5%	72.684	43,7%	1.146	0,7%	62	0,0%	166.222
2004	91.417	54,7%	74.684	44,7%	1.034	0,6%	63	0,0%	167.198
2005	90.744	54,8%	73.822	44,6%	860	0,5%	68	0,0%	165.494
2006	88.348	54,2%	73.873	45,3%	849	0,5%	61	0,0%	163.131
2007	86.470	53,3%	74.764	46,1%	848	0,5%	62	0,0%	162.144
2008	87.552	53,0%	76.839	46,5%	886	0,5%	63	0,0%	165.340
2009	85.946	52,4%	76.882	46,9%	972	0,6%	66	0,0%	163.864
2010	85.229	52,7%	75.671	46,8%	848	0,5%	61	0,0%	161.809
2011	84.667	52,7%	74.912	46,7%	916	0,6%	55	0,0%	160.550

Figuur 2: Staafdiagram verdeling grond over de sectoren

Grondgebruik in 2000 - 2011 (ha)

c. Trends in schaalvergroting en bedrijven > 100 ha

In de periode 2000-2010 is onder invloed van de bedrijfsbeëindiging (tabel 1) de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toegenomen van 39,6 ha tot 49,0 ha. Onder invloed van deze ontwikkeling is inmiddels 12,4% van de bedrijven > 100 ha, waarvan 6,8% > 130 ha (tabel 3.) De categorie bedrijven > 100 ha heeft 40% van de cultuurgrond in gebruik.

Tabel 3: Bedrijfsoppervlakte verdeling in 2010 (Bron: GIAB 2011; bewerking DLG)

Oppervlakte klasse	2000				2010			
	Oppervlakte		Aantal bedrijven		Oppervlakte		Aantal bedrijven	
	(ha)	%	Absoluut	%	(ha)	%	Absoluut	%
< 20 ha	11.048	6,2%	1653	39,1%	8.342	5,0%	1237	36,3%
20 - 50 ha	48.485	27,4%	1377	32,6%	29.650	17,6%	834	24,5%
50 - 70 ha	34.620	19,6%	588	13,9%	31.140	18,5%	525	15,4%
70 - 100 ha	28.850	16,3%	348	8,2%	31.969	19,0%	385	11,3%
100 -130 ha	16.119	9,1%	143	3,4%	21.505	12,8%	191	5,6%
>130 ha	37.729	21,3%	118	2,8%	45.679	27,1%	233	6,8%
Eindtotaal	176.851	100%	4227	100%	168.285	100%	3405	100%

d. Opvolgingsituatie

In tabel 4 zijn gegevens over leeftijdsopbouw gecombineerd met informatie over de opvolgingssituatie (zie ook bijlage a). Hierbij is de aandacht gericht op de opvolgingssituatie van de bedrijven, waarvan het bedrijfshoofd in 2012 ouder is dan 57 jaar (geboren in 1955 of eerder). Op deze bedrijven komt tussen 2012 en 2020 de opvolgingsvraag aan de orde (stopleeftijd gemiddeld 65 jaar. Op basis hiervan kan gesteld worden dat tussen nu en 2020 ca. 30.000 ha grond beschikbaar komt. Hierbij dient aangetekend dat onder invloed van het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) naar verwachting voor meer bedrijven er onvoldoende perspectief zal zijn.

Tabel 4: Leeftijdsopbouw (Bron: GIAB 2011 en 2008; bewerking DLG)

Leeftijdsklasse	Totaal oppervlakte alle bedrijven (ha)	Aantallen	Waarvan zonder opvolger (ha)	Aantal zonder opvolger
1900 – 1950	41.666	1109	18.636	796
1950 – 1955	24.221	456	12.843	321
1955 – 1960	27.001	518	19.237	417
1960 – 2011	75.396	1322	68.846	1248
Eindtotaal	168.285	3405	119.562	2782

e. Relatieve economische omvang sector

Tabel 5: Relatieve economische omvang van de landbouwsector uitgedrukt in het aantal banen (Bron: 'LISA', 2012; bewerking DLG)

Sector in 2011	Banen totaal	
Landbouw en Visserij	9.570	3,5%
Industrie	31.010	11,5%
Nutsbedrijven	3.570	1,3%
Bouw	13.570	5,0%
Handel	37.930	14,0%
Vervoer en Opslag	10.980	4,1%
Horeca	10.350	3,8%
Informatie en Communicatie	8.790	3,2%
Financiële instellingen	3.990	1,5%
Zakelijke diensten	35.300	13,0%
Overheid	17.040	6,3%
Onderwijs	22.860	8,4%
Zorg	54.210	20,0%
Overige diensten	11.480	4,2%
Totaal	270.660	100,0%

4. Specifieke ontwikkelingen

a. Verbreding

Ontwikkeling verbreding in de provincie Groningen

Sinds 1998 is het aantal verbredingsactiviteiten ruim verdrievoudigd van 473 → 1520 (tabel 6). Omdat verbredingsbedrijven vaak meerdere vormen tegelijkertijd doen is de berekende stijging van het aandeel 10,8% tot 46,4% overschat.

De bijdrage aan de arbeidsopbrengst is sinds 2008 beschikbaar (tabel 7). 7% van de bedrijven vergroot zijn inkomen door verbreding met meer dan 50% van.

Tabel 6: Verbredingsactiviteiten landbouw (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

	1998	1999	2003	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Totaal aantal landbouwbedrijven	4376	4325	3752	3634	3457	3460	3380	3355	3277
Verkoop aan huis	128	99	164	167	105	85	88	122	129
Stalling van goederen of dieren	.	46	80	71	68	50	57	78	96
Agrotoerisme	101	66	63	79	72	60	53	71	80
Verwerking landbouwproducten	45	49	33	44	20	26	29	52	62
Zorglandbouw	13	17	13	25	19	23	28	38	36
Aquacultuur	.	.	6	-	2	1	1	1	-
Loonwerk voor derden	.	.	406	291	178	167	188	337	356
Agrarisch natuur- en landschapsbeheer	186	250	1092	854	577	363	430	700	709
Agrarische kinderopvang	3	10	11
Boerderij educatie	6	36	41
Totaal verbreding	473	527	1857	1531	1041	775	883	1445	1520
Aandeel verbreding	10,8%	12,2%	49,5%	42,1%	30,1%	22,4%	26,1%	43,1%	46,4%

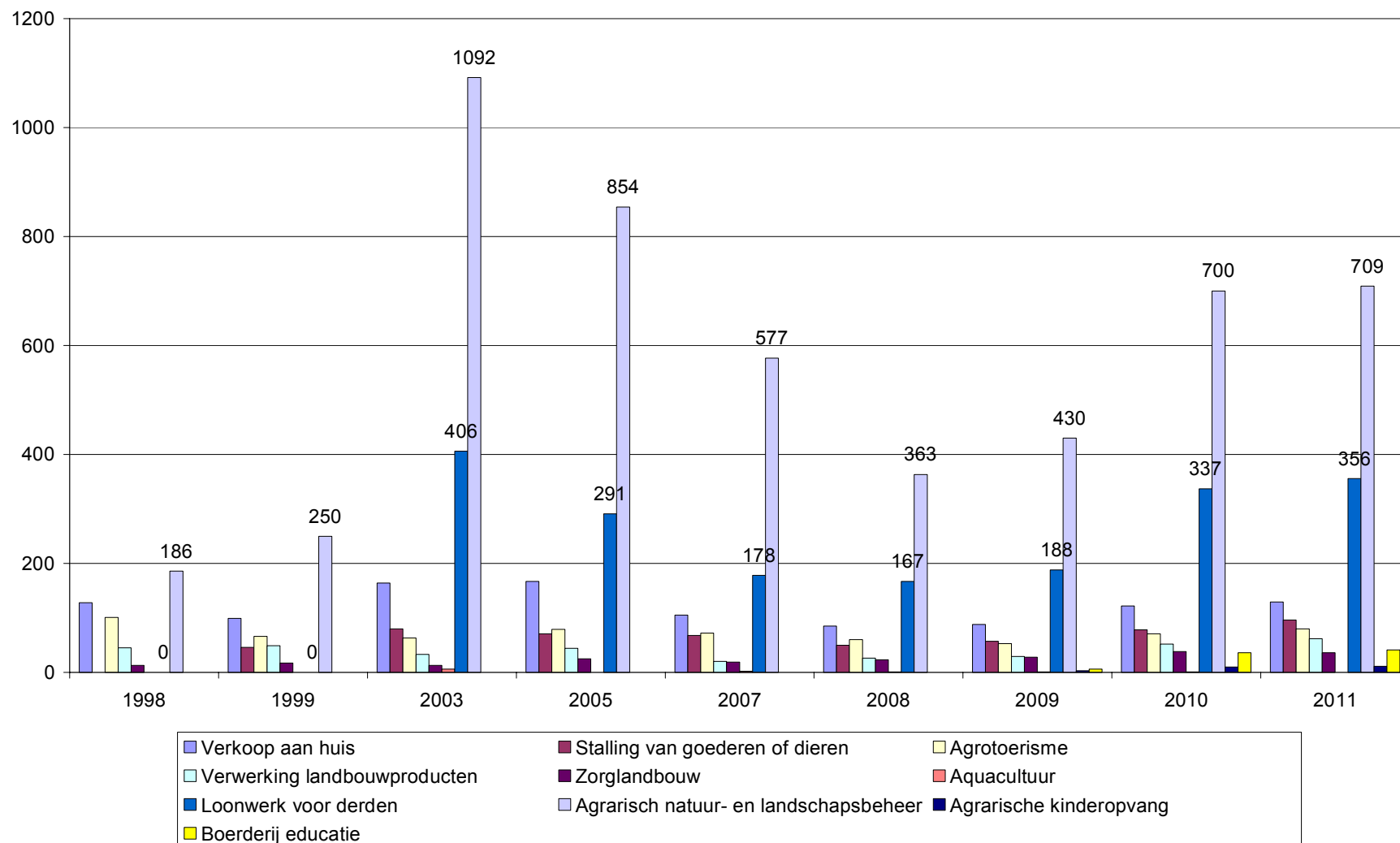
Tabel 7: Opbrengst uit verbreding in 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

	in % van bedrijven met verbreding			
	2008	2009	2010	2011
Opbrengst uit verbreding				
Opbrengst minder dan 10%	65%	6%	68%	67%
Opbrengst 10 - 50 %	28%	30%	26%	26%
Opbrengst meer dan 50%	7%	6%	6%	7%

Uit figuur 3 en 4 blijkt dat agrarisch natuur – en landschapsbeheer veruit de belangrijkste verbredingsactiviteit is. Wel valt op de enorme terugval en het herstel tussen 2003 en 2008 en het herstel daarna.

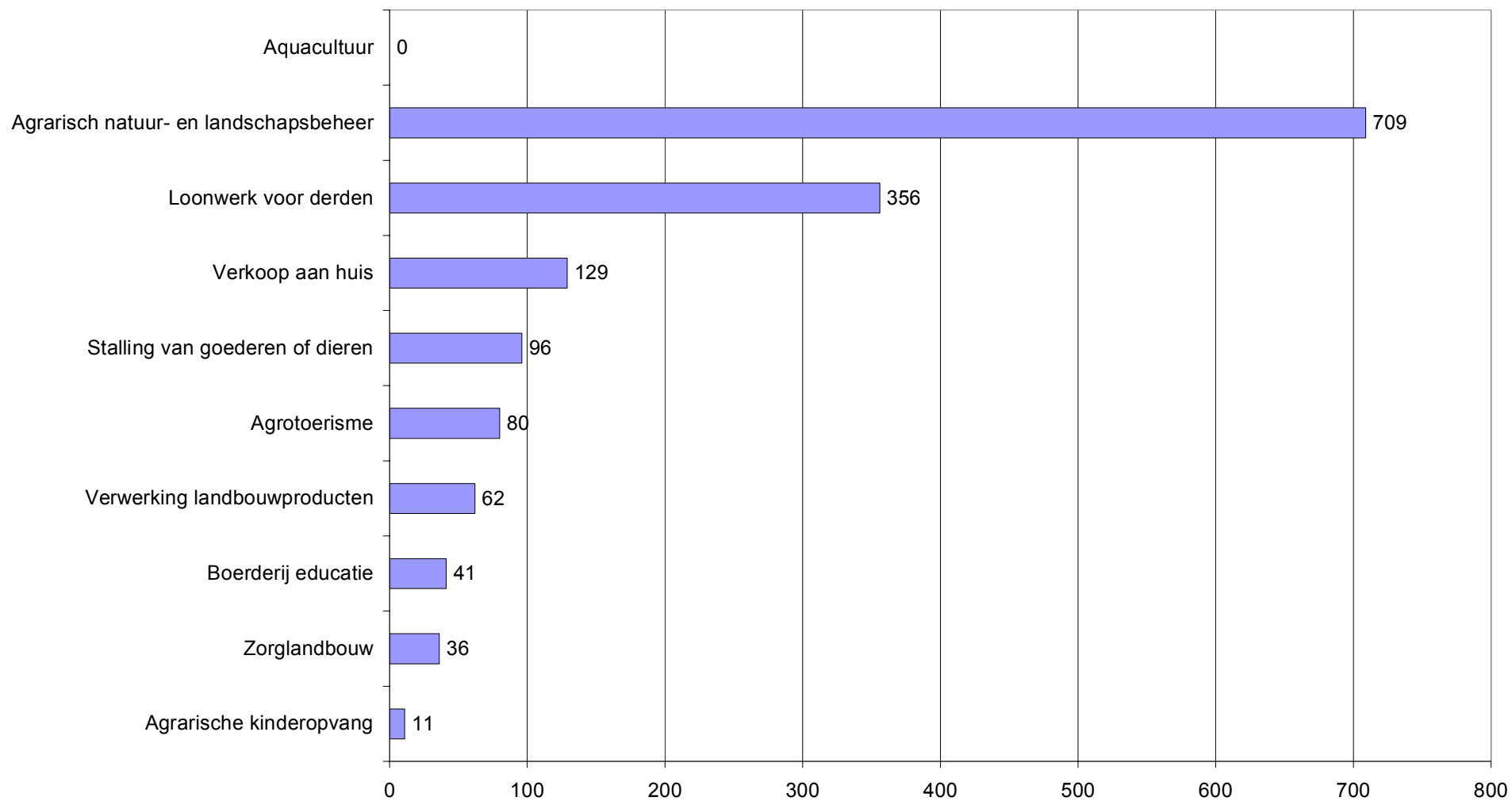
In 2003 is loonwerk voor derden voor het eerst als verbredingsactiviteit opgevat.

Figuur 3: Ontwikkeling vormen van verbreding (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

Figuur 4: Vormen van verbreding in 2011 (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

Aantal bedrijven met 1 of meer vormen van verbreding

Vergelijking met Noord-Nederland en Nederland totaal

Om de positie van Groningen met betrekking tot verbreding beter te kunnen markeren is in figuur 5 een vergelijking gemaakt met Friesland en Drenthe en Nederland als geheel. In figuur 6 is agrarisch natuurbeheer buiten beschouwing gelaten, omdat op dit punt Friesland sterk afwijkt en aldus het totaalbeeld verstoort.

Toelichting

- Vergelijking van de figuren 5 en 6 laat zien dat het agrarisch natuurbeheer grote invloed heeft op het aandeel van verbredingsactiviteiten van de drie noordelijke provincies. Wordt agrarisch natuurbeheer meegerekend blijft Drenthe (28,9% van de bedrijven) sterk achter en staat Friesland op de eerste plaats met 52%.
- Wordt agrarisch natuurbeheer niet meegerekend halveren de percentages van Friesland en Groningen. Omdat Drenthe veel minder terugvalt zijn de onderlinge verschillen in Noord-Nederland dan veel minder groot. Hierbij ligt Groningen iets boven het landelijk gemiddelde (24,7 % versus 24,2%).
- Dat Groningen boven het landelijk gemiddelde ligt is sinds 2010 het geval.
- Opvallend is dat sinds 2009 een versterkte groei optreedt. Op grond van tabel 6 kan voor Groningen worden geconstateerd dat in bijna alle verbredingsactiviteiten duidelijke groei zit, de toename van het loonwerk voor derden is spring er echter uit.
- Zoals eerder vermeld is de groeisprong van 2003 gevolg van het feit dat toen loonwerk werd geschaard onder de verbredingsactiviteiten.

In tabel 8 worden de opbrengsten uit verbreding voor de noordelijke provincies vergeleken met Nederland

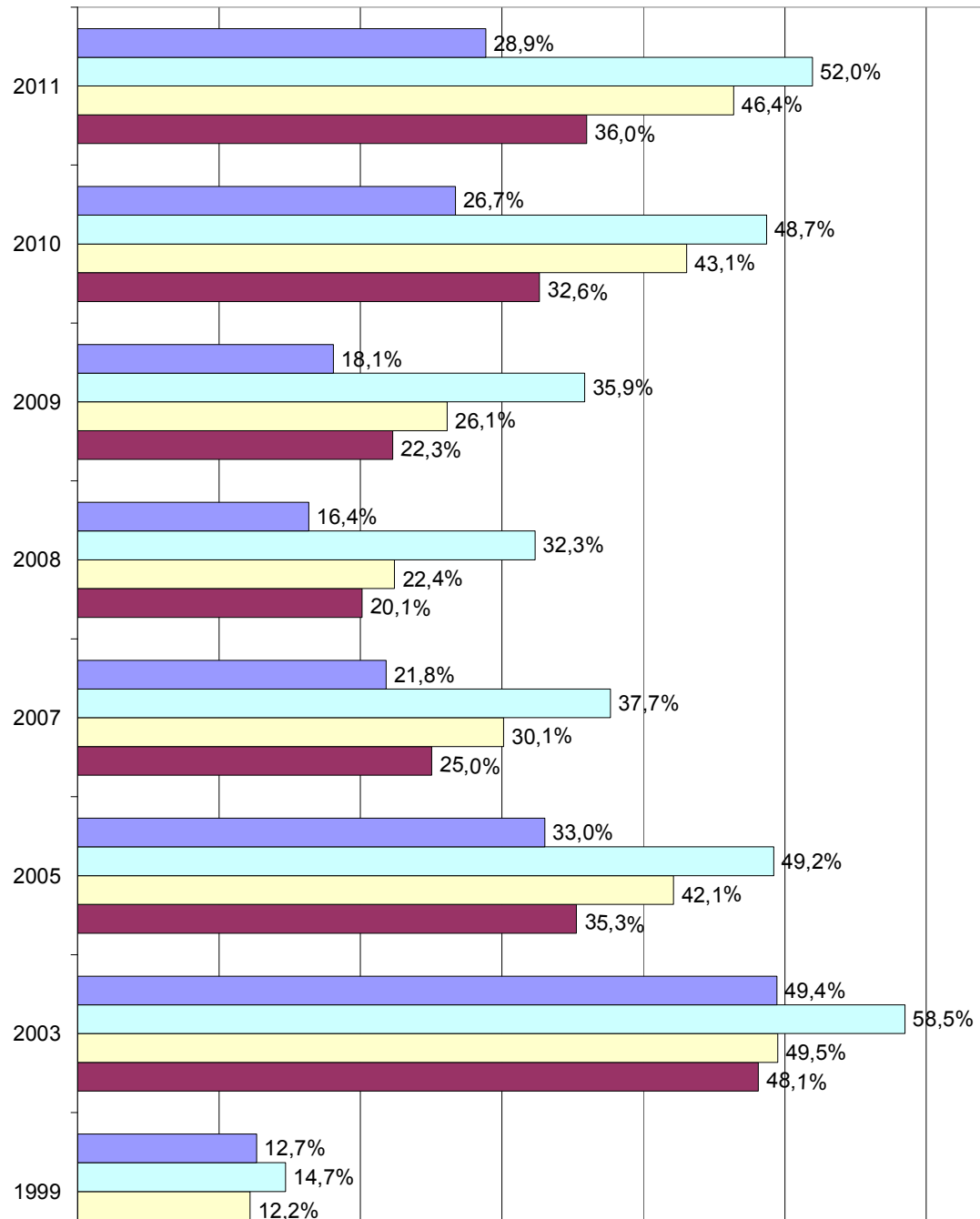
Tabel 8: Opbrengst uit verbreding in 2011 in Nederland en de 3 noordelijke provincies (Bron: CBS 2012; bewerking DLG)

	in % van bedrijven met verbreding			
	Nederland	Groningen	Friesland	Drenthe
Opbrengst uit verbreding	2011	2011	2011	2011
Opbrengst minder dan 10%	57%	67%	69%	57%
Opbrengst 10 - 50 %	30%	26%	24%	32%
Opbrengst meer dan 50%	13%	7%	7%	11%

Opvallend is dat Groningen en Friesland achterblijven ten opzichte van het Nederlands gemiddelde met name voor wat betreft het percentage bedrijven dat 50% of meer inkomen uit verbreding haalt. Drenthe scoort wel vergelijkbaar met het Nederlandse gemiddelde.

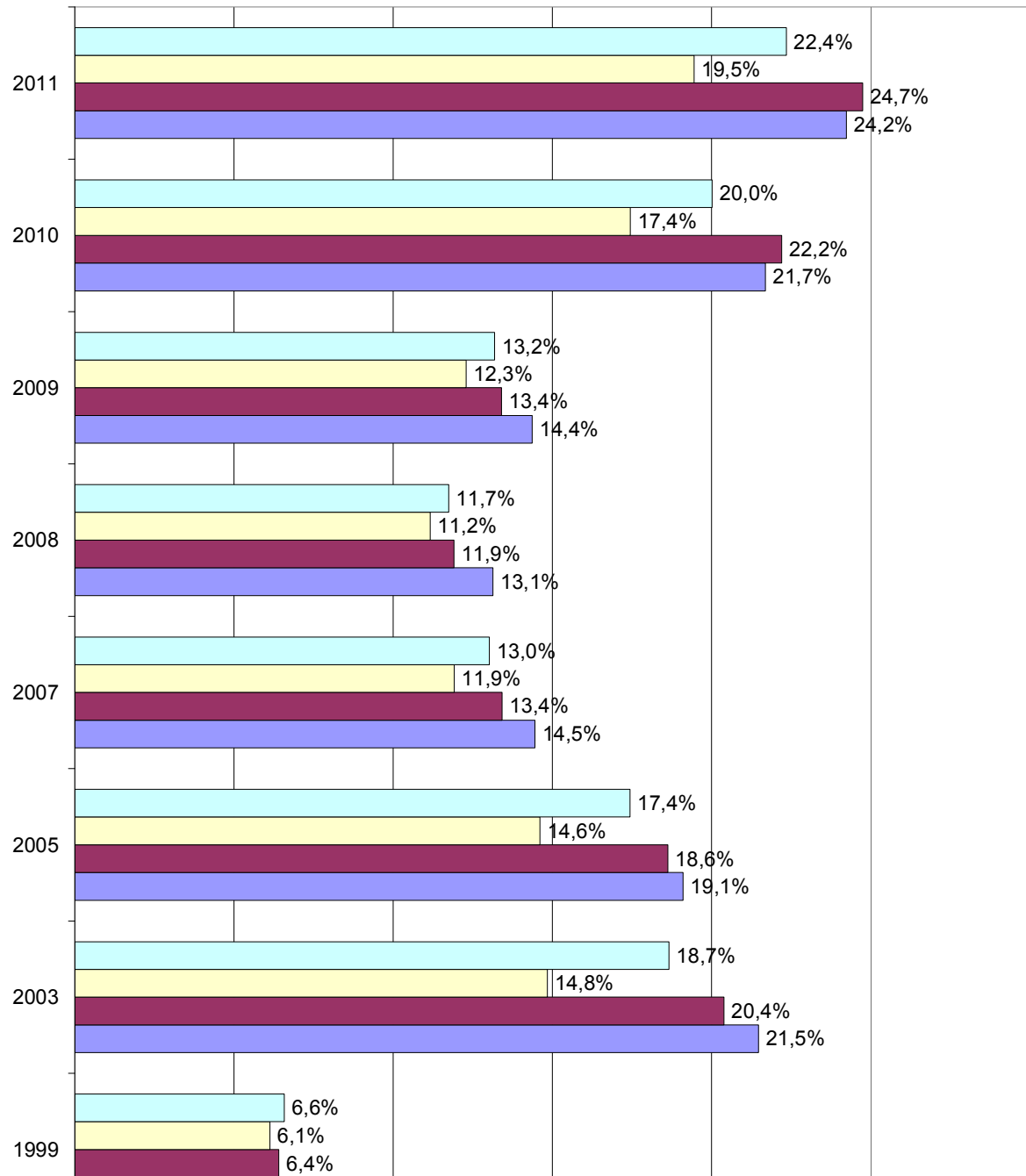
Figuur 5: Verbrede landbouw in Groningen in vergelijking met Groningen, Drenthe en Nederland als geheel

Aandeel verbrede landbouw incl. agrarisch natuurbeheer

Figuur 6: Verbrede landbouw in Groningen in vergelijking met Groningen, Drenthe en Nederland als geheel (excl. agrarisch natuurbeheer)

Aandeel verbrede landbouw (excl. agrarisch natuurbeheer)

b. Energieproductie op landbouwbedrijven

Voor 2009 en 2010 zijn in de GIAB-dataset gegevens beschikbaar over de energieproductie op landbouwbedrijven (tabel 8). In 2010 hielden 312 van de 3405 getelde landbouwbedrijven zich bezig met een vorm van energieproductie. Dit komt overeen met 9,2%. In bijna 80% van de gevallen gaat het om productie voor eigen gebruik. Veruit de meeste energieproductie vindt plaats op de melkveebedrijven (73%).

Tabel 9: Energie producerende bedrijven naar hoofdgroep en uitgesplitst naar gebruik (eigen, derden of beide) in 2010

Hoofdgroep	Eigen gebruik	Energie voor derden	Energie voor eigen gebruik en derden	Totaal energie	
	Aantal	Aantal	Aantal	Aantal	Percentage
Akkerbouwbedrijven	20	26	7	53	17,0%
Combinatiebedrijven	8	3	1	12	3,8%
Melkveebedrijven	208	15	5	228	73,1%
Hokdierbedrijven	9	4	2	15	4,8%
Tuinbouwbedrijven en overige bedrijven	3	1	0	4	1,3%
Totaal aantal	248	49	15	312	100%
Percentage	79,5%	15,7%	4,8%	100,0%	

Uit tabel 9 blijkt de volgende verdeling over de verschillende categorieën:

Tabel 10: verdeling over de verschillende vormen in 2007 (Bron: Landbouwcijfers 2011. LEI)

Energie vorm	Aantal bedrijven
Windenergie	18
Zonnecollectoren	6
Zonnepanelen	26
Biomassa	11
Energieteelt	22
Warmtepomp	68
Totaal	129

c. Biologische landbouw

In 2011 houden zich 83 van de 3277 (2,5%) landbouwbedrijven bezig met biologische landbouw (zie tekstkader).

Sinds 2000 is het aantal biologische bedrijven met 20 toegenomen tot 80, waarbij het areaal toenam met 2664 ha (tabel 10).

In tabel 11 zijn de biologische bedrijven ingedeeld over de verschillende hoofdgroepen. De melkveehouderij (graasdieren) is veruit de grootste groep met 54% van het aantal en 62% van het areaal.

Toelichting Biologische landbouw

Onder biologische landbouw wordt verstaan een productiewijze in de land- en tuinbouw, waarbij geen kunstmest en chemische gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt, maar organische mest en biologische gewasbeschermingmethoden. Daarnaast zijn er onder andere voorschriften bij het gebruik van krachtvoer en diergeneesmiddelen voor het vee. Ook dient er voor het vee uitloopmogelijkheid te zijn.

In omschakeling en gecertificeerd

Producten van de biologische landbouw hebben recht op het EKO-keurmerk. Bedrijven die biologisch willen gaan produceren zijn verplicht om een bepaalde periode (van 6 weken voor leghennen tot 3 jaar voor blijvende gewassen) volgens de normen van de biologische landbouw te werken, zonder dat zij hun producten als biologisch mogen verhandelen. Deze bedrijven worden aangeduid als 'bedrijven in omschakeling'.

Na de periode van omschakeling kan een bedrijf een certificaat aanvragen bij Skal. Na toekenning van het certificaat is het bedrijf voor de biologische productie gecertificeerd.

Tot de biologische landbouw worden gerekend de bedrijven die geheel of gedeeltelijk een biologische productiewijze hebben. De verschillende fasen in de biologische productiewijze zijn:

- Geheel biologisch;
- Geheel in omschakeling;
- Deels biologisch / deels gangbaar;
- Deels in omschakeling / deels gangbaar;
- Deels biologisch / deels in omschakeling;
- Deels biologisch / deels in omschakeling / deels gangbaar.

Tabel 11: Biologische bedrijven naar hoofdgroep (GIAB 2000 en 2010; bewerking DLG)

Omschrijving	Oppervlakte (ha)			Aantal		
	2000	2010	Toename	2000	2010	Toename
Biologische bedrijven	3.117	5.782	2.664	60	80	20
Alle bedrijven	176.851	168.285	-8.566	4.227	3.405	-822

Tabel 12: Aandeel biologische bedrijven in 2010 (GIAB 2010; bewerking DLG)

Hoofdgroep	2010			
	Oppervlakte		Aantal	
	(ha)	%	Absoluut	%
Akkerbouwbedrijven	919	15,9%	12	15,0%
Combinatiebedrijven	1165	20,2%	11	13,8%
Graasdierbedrijven*	3559	61,6%	43	53,8%
Hokdierbedrijven	57	1,0%	5	6,3%
Tuinbouwbedrijven	81	1,4%	9	11,3%
Eindtotaal	5782	100%	80	100,0%

* Melkvee, mest- en weidevee, schapen, geiten

Bijlage a: Basisgegevens opvolging (Bron GIAB 2011; bewerking DLG)

Leeftijd	Omschrijving	Opvolger aanwezig	Totaal (ha)	Aantal
1900 – 1950	eenmansbedrijf zowel natuurlijk persoon als rechtspersoon	Ja	5.717	97
		Nee	12.008	625
	maatschap en VOF	Ja	17.313	216
		Nee	6.628	171
Totaal 1900 – 1950			41.666	1109
1950 – 1955	eenmansbedrijf zowel natuurlijk persoon als rechtspersoon	Ja	2.326	40
		Nee	6.874	228
	maatschap en VOF	Ja	9.053	95
		Nee	5.969	93
Totaal 1950 – 1955			24.221	456
1955 – 1960	eenmansbedrijf zowel natuurlijk persoon als rechtspersoon	Ja	1.799	39
		Nee	10.406	281
	maatschap en VOF	Ja	5.965	62
		Nee	8.830	136
Totaal 1955 – 1960			27.001	518
1960 – 2011	eenmansbedrijf zowel natuurlijk persoon als rechtspersoon	Ja	2.578	26
		Nee	40.828	853
	maatschap en VOF	Ja	3.972	48
		Nee	28.018	395
Totaal 1960 – 2011			75.396	1322
Eindtotaal			168.285	3405